

18. Rolle J. Gigienicheskie ocherki Podol'skoj gubernii / J. Rolle // Trudy Podol'skogo gubernskogo statisticheskogo komiteta. – Kamenez-Podol'sk : Pod. gub. stat. komitet, 1869. – T. 1. – S. 1–64.
19. Bazhenova S. E. Zhyttja i tvorchist' Juzefa Antonija Rollje v pracjah uchenyh i krajeznavciv ostann'oi' chverti 19–20 st. / S. E. Bazhenova // Pytannja istorii' Ukrai'ny : Zb. nauk. statej. – Chernivci : Zoloti lytavry, 2000. – S. 386–399.
20. Rolle I. I. Prostitucija v gorodah Podol'skoj gubernii / I. I. Rolle // Arhiv sudebnoj medecyny. – SPb. : B. i., 1884. – S. 102–132.

Received February 21, 2018

Revised March 15, 2018

Accepted April 10, 2018

УДК 159.97-057.87:159.9.07

У. Б. Михайлишин
myb69@ukr.net

ТЕОРЕТИКО–МЕТОДОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕТЕРМІНАНТ ВИНИКНЕННЯ АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У СТУДЕНТІВ

Mykhailyshyn U. B. Theoretical and methodological research on the determinants of the students' addictive behavior occurrence / U. B. Mykhailyshyn // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskiy National Ivan Ohienko University, G. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine / scientific editing by S. D. Maksymenko, L. A. Onufrieva. – Issue 41. – Kamianets-Podilskiy : Aksioma, 2018. – P. 176–187.

U. B. Mykhailyshyn. Theoretical and methodological research on the determinants of the students' addictive behavior occurrence. The main approaches of foreign and domestic scientists to the study of the problem of addictive behavior of the personality are reviewed in the article. The main stages of the addictive process formation are indicated. The main characteristics of a person with addictive behavior are analyzed. The main types of addictive behavior are highlighted and the generalized classification of chemical and non-chemical forms of addictive behavior manifested in a person is considered.

The factors that can cause the formation of addictive behavior during the student period are determined. Social factors are analyzed. It is found that technical progress in various fields of industry, the influence of peer groups, family, etc., can lead to the formation of addictive behavior. The factors connected with individual peculiarities of the personality are showed. It is found out the psychological and physiological features of a person (typological features of the nervous system, character), different characteristics of the personality can cause the addictions.

It is shown that psychophysiological features of a person determine the individual peculiarity of addictive behavior. They can significantly affect the choice of the object of dependence, the pace of its formation, the degree of severity. The biological factors related to the hereditary predisposition to certain forms of addictive behavior, the degree of initial tolerance to certain substances are analyzed. It is determined that studies of this issue are carried out mainly by three methods: genealogical, twin and foster children research.

The tendency towards the formation of addictive behavior is revealed to be a universal feature of the person, including the student period. It is concluded that addictive behavior can be a consequence of the influence of several factors simultaneously, while the combination of such factors is individual for different people.

Key words: addictive behavior, addiction, harmful habit, addictions, temperament, individual and typological peculiarities, negative influence, juvenile age, student period.

У. Б. Михайлишин. Теоретико-методологічне дослідження детермінант виникнення адиктивної поведінки у студентів. У статті розглянуто основні підходи зарубіжних і вітчизняних науковців до вивчення проблеми адиктивної поведінки особистості. Указано основні етапи формування адиктивного процесу. Проаналізовано основні ознаки, властиві людині із залежною поведінкою. Висвітлено основні види адиктивної поведінки та розглянуто узагальнену класифікацію хімічних і нехімічних форм залежної поведінки, які можуть проявлятися у людини.

Визначено чинники, що можуть спричинити формування адиктивної поведінки у період студентства. Проаналізовано соціальні чинники. З'ясовано, що технічний прогрес у різних галузях індустрії, вплив групи однолітків, сім'ї тощо можуть спричинити формування залежної поведінки. Висвітлено чинники, пов'язані з індивідуальними особливостями особистості. З'ясовано, що психофізіологічні особливості людини (типологічні особливості нервової системи, характер), різні характеристики особистості можуть спричиняти виникнення адикцій. Показано, що психофізіологічні особливості людини визначають індивідуальну своєрідність адиктивної поведінки. Вони можуть істотно впливати на вибір об'єкта залежності, на темпи її формування, ступінь вираженості. Проаналізовано біологічні чинники, пов'язані зі спадковою схильністю

до певних форм адиктивної поведінки, ступенем початкової толерантності до певних речовин. Визначено, що дослідження цього питання проводяться переважно трьома методами: генеологічними, близнюковими та дослідженнями прийомних дітей.

З'ясовано, що схильність до формування адиктивної поведінки загалом є універсальною особливістю людини, у тому числі в період студентства. Зроблено висновок, що адиктивна поведінка може бути наслідком впливу не якогось одного, а одночасно декількох чинників, при цьому поєднання таких чинників індивідуальне для різних людей.

Ключові слова: адиктивна поведінка, залежність, шкідлива звичка, адикції, темперамент, індивідуально-типологічні особливості, негативний вплив, юнацький вік, період студентства.

Постановка проблеми. Одним із найрозповсюдженіших видів девіантної поведінки виступають адиктивні форми відхилення особистості. Явище залежності являє собою глобальну соціальну проблему. Помітною тенденцією стає те, що все більше спостерігаються прояви адиктивної поведінки в молодого покоління. Паралельно з розвитком суспільства, починають з'являтися і поширюватися нові форми залежностей. Нестабільність економічних, соціальних, політичних умов заважає людині орієнтуватись у навколишній дійсності, створюючи стресові ситуації. Відчуваючи на собі вплив цих чинників, багато молодих людей не в змозі впоратись із таким тиском. Одним із наслідків такого впливу може бути своєрідна втеча від реальності, змінення психічного стану за допомогою вживання різних речовин, фіксації уваги на певній діяльності. Адиктивна поведінка в такому випадку стає для людини способом пристосування до навколишньої дійсності. Проте будь-який об'єкт залежності може призводити до порушень зв'язків із соціумом, погіршення фізичного та психічного здоров'я й інших негативних наслідків.

З'ясувати найпоширенішу причину цього явища неможливо. Передумови виникнення адиктивної поведінки особистості різняться залежно від індивідуальних особливостей особистості, її способу життя, оточення тощо. Актуальним завданням сучасних досліджень проблеми адикцій є з'ясування найпоширеніших чинників, що можуть призвести до формування залежностей у молодого покоління, що, в свою чергу, дасть змогу ефективніше попереджувати та корегувати різноманітні адикції. Однозначний вплив конкретних чинників на виникнення адиктивної поведінки особистості на даний час неповністю визначений, що робить актуальним дослідження в цьому напрямку.

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз проблеми дослідження основних детермінант виникнення адиктивної поведінки у студентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою дослідження адиктивної поведінки особистості займається багато вчених, зокрема, вагомий внесок у вивчення адикцій зробили такі вчені, як В. Д. Менделевич, останні публікації якого присвячені дослідженням у галузі наркології; Ц. П. Короленко, який одним із перших у вітчизняних дослідженнях розробив класифікацію нехімічних адикцій; А. Томас і С. Чесс, які у своїх дослідженнях намагаються з'ясувати передумови виникнення адиктивної поведінки, зокрема торкаються проблеми темпераменту, який, у свою чергу, може обумовлювати формування адиктивної поведінки; В. Г. Белов, який займається вивченням залежностей, у тому числі основними питаннями теорії і практики профілактики адиктивної поведінки [15]; О. Б. Симатова, яка займається питанням профілактики залежної поведінки особистості, знаходженням можливих шляхів щодо попередження адиктивних форм відхилень [18]. Також різні аспекти адиктивної поведінки, її профілактики та корекції досліджують Н. В. Виничук [2], А. В. Гоголева [4], О. П. Макушина [12] та ін.

Виклад основного матеріалу. Адикція (addiction) – з англійської пагубна звичка, пристрасть до чого-небудь, порочна схильність [11, с. 23].

Для того, щоб визначити найпоширеніші чинники, які можуть призводити до виникнення адиктивної поведінки у студентському віці, потрібно з'ясувати особливості проявів цього явища.

Проблема дослідження адиктивної поведінки викликала інтерес у багатьох учених. Відомий дослідник адикцій К. Наккен підкреслює в механізмі формування психологічної залежності зміну звичайного ставлення людини до неживих речей. Автор виходить із положення про те, що в нормі у людини не встановлюються емоційно насичені зв'язки з неживими об'єктами і явищами, тоді як в адикта останні набувають все більшого значення. Згідно з К. Наккеном, «адикція – це патологічна любов і довіра до відносин з об'єктом або подією» [8, с. 19].

Ключовим аспектом поведінки адиктивів є нечесність, що виявляється у частих обманах і приховуванні фактів адиктивної поведінки. В. Шефф звертає увагу на три рівні обману, що використовується адиктом: адикти обманюють самі себе; адикти

обманюють оточуючих членів сім'ї, колег; адикти обманюють «світ загалом», намагаючись справити помилкове враження на оточуючих [2, с. 83].

Розкриваючи основні особливості особистості зі схильністю до адиктивної поведінки, В. Д. Менделевич звертає увагу на незгодженість психологічної стійкості у випадках звичайних відносин і криз. У нормі, як правило, психічно здорові люди легко пристосовуються до вимог повсякденного життя і важче переносять кризові ситуації. Вони, на відміну від осіб із різноманітними адикціями, намагаються уникати криз і хвилюючих нетрадиційних подій [4, с. 29].

У структурі залежності В. Д. Менделевич виокремлює два компоненти: звичку й емоційну прив'язаність. Звичка – це стереотипізована діяльність із реалізації залежної поведінки. Другий компонент адикції – емоційна прив'язаність – проявляється в одухотворенні об'єкта залежності [12, с. 7].

На думку Е. Ханзяна, головною причиною всіх адиктивних розладів – це страждання, які адикти намагаються полегшити за допомогою алкоголю, їжі тощо.

Ц. П. Короленко, Т. А. Донських виокремлюють основні етапи формування адиктивного процесу: зміна психічного стану у вигляді підвищення настрою в момент прийому речовини і фіксація у свідомості зв'язку з цим; установлення певної послідовності вдавання до засобів адикції й певної частоти реалізації адиктивної поведінки; розвиток адиктивної поведінки як інтегральної частини особистості та її домінація зі зміною стилю життя і відносин з оточуючими; відсутність задоволення від адиктивної поведінки; руйнування психічних, біологічних і фізіологічних процесів у організмі адикта [13].

Залежна (адиктивна) поведінка, як вид девіантної поведінки особистості, в свою чергу має безліч підвидів, диференційних переважно за об'єктом адикції. Теоретично це можуть бути будь-які об'єкти або форми активності – хімічна речовина, гроші, робота, ігри, фізичні вправи тощо [1, с. 70].

Виокремлюють такі форми залежної поведінки: хімічна залежність; порушення харчової поведінки; гемблінг; сексуальні адикції; релігійна деструктивна поведінка [5, с. 118].

У міру зміни життя людей з'являються нові форми залежної поведінки, наприклад, сьогодні надзвичайно швидко поширюється інтернет-залежність, смартфон-адикція, шопінг-адикція [6, с. 91].

Отже, основою виникнення і розвитку адикцій є прагнення до зміни психічного стану, який чимось дискомфорнтний для індивіда. Зміст психологічної реальності, від якої намагається позбутися індивід, буває різним, так само як і можуть бути різними способи від її позбавлення [7, с. 3].

Елементи адиктивної поведінки властиві будь-якій людині, яка відходить від реальності шляхом зміни свого психічного стану. Проблема адикції починається тоді, коли прагнення відходу від реальності, пов'язане зі зміною психічного стану, починає домінувати у свідомості, стаючи центральною ідеєю, що вторгається у життя, призводячи до відриву від реальності залежностями [15, с. 16].

Залежній поведінці властиві такі ознаки: синдром зміненої сприйнятливості організму до дії певного подразника; синдром психічної залежності; синдром фізичної залежності, що більш виражений у людей, які страждають залежністю від будь-яких хімічних речовин, але меншою мірою він також може мати місце й у людей із нехімічними залежностями [15].

Важливим є питання про основні передумови формування адиктивної поведінки у студентів. Періоду студентства, як і всім іншим етапам життя, притаманні свої особливості, характерні саме для цього віку.

Студентський період життя людини припадає переважно на період пізньої юності або ранньої дорослості, який характеризується оволодінням усім різноманіттям соціальних ролей дорослої людини, отриманням права вибору, набуттям певної юридичної та економічної відповідальності, можливості включення в усі види соціальної активності, здобуттям вищої освіти й опануванням професією [14, с. 42].

Студентський вік (17–23 роки) характеризується найсприятливішими умовами для психологічного, біологічного і соціального розвитку [9, с. 113].

Важливе місце в молодості займає спілкування. Навчальна діяльність (перш за все, аудиторні заняття) проходить у групі, в середовищі однокурсників [3, с. 233].

Якщо студент не має необхідного в цьому віці спілкування, настають апатія, песимізм і пасивність. Але спілкування – тільки тло професійного становлення. У нормі найбільш значуща для студента – реалізація здібностей [16, с. 49].

Багато вчених намагались визначити основні чинники, що можуть спричинити виникнення адиктивної поведінки у сту-

дентському віці. Так, Н. Я. Іванов і А. Е. Личко писали про те, що надлишкова групова залежність у юнацькому віці є якоюсь формою девіантної поведінки, що в подальшому може призвести до формування «групового алкоголізму», коли тяга до випивки з'являється тільки в компанії однолітків. Крім того, до адиктивних розладів схильні особи юнацького віку, що переживають постійний стрес, із низьким соціальним статусом у групі (аутсайтери), поганою успішністю і відсутністю перспектив подальшого навчання [17].

Виокремлюють такі передумови, що можуть впливати на виникнення і розвиток адиктивної поведінки у студентській період життя: соціальні чинники; чинники, пов'язані з індивідуальними особливостями; біологічні чинники.

До соціальних чинників, що сприяють виникненню і розвитку адиктивної поведінки, відносять: технічний прогрес у галузі харчової промисловості, фармацевтичної індустрії й інших сферах, унаслідок якого на ринку з'являються все нові й нові товари – потенційні об'єкти залежності; діяльність наркото торговців, які активно залучають молодь до споживання психоактивних речовин; доступність психоактивних речовин, «мода» на них; вплив групи однолітків; вплив сім'ї тощо [18, с. 62].

Існує досить багато причин залучення молоді до алкоголю й інших психоактивних речовин. Ц. П. Короленко визначає деякі соціальні чинники, характерні для сучасного суспільства, які сприяють поширенню адиктивної поведінки: в суспільстві присутні умови для негайного задоволення бажань, пов'язаних з отриманням задоволення, що стає важливим інгредієнтом стилю життя; тривалий і постійний перегляд телевізійних розважальних програм перешкоджає розвитку творчих можливостей, виховує пасивний підхід до життя, що, в свою чергу, створює сприятливу основу для розвитку адиктивної поведінки; економічне розшарування суспільства, безробіття; зменшення мотивацій до навчання, придбання знань і навичок, утрата престижності багатьох професій; легка доступність алкоголю і речовин, які змінюють психічний стан; реклама тютюну й алкоголю в засобах масової інформації [4, с. 59].

Класичні психоаналітичні концепції особистості (З. Фрейд, А. Фрейд, Г. Гартман, П. Блос) у якості причин виникнення адиктивної поведінки розглядають дефекти в психосексуальному розвитку. Згідно з психоаналітиками, особистість закономірно проходить оральну, анальну фалічну, латентну, генітальну

стадії. В основі формування залежності лежать дефекти (внутрішні конфлікти) у психосексуальному розвитку, набуті частково на оральній та / або анальній стадії розвитку. Людина під дією наркотичної речовини регресує на більш ранні стадії розвитку, уникаючи таким чином вирішення наявних конфліктів [10, с. 29].

Отже, люди, які пережили психічні травми у ранньому дитинстві, мають істотно більший ризик стати залежними [15].

Також виокремлюють чинники, пов'язані з індивідуальними особливостями: стать, вік, психофізіологічні особливості людини (типологічні особливості нервової системи, характер тощо), різні характеристики особистості (самооцінка, локус контролю, стресостійкість, волеві та моральні якості тощо) [18, с. 62].

Психофізіологічні особливості людини визначають індивідуальну своєрідність адиктивної поведінки. Вони можуть істотно впливати на вибір об'єкта залежності, на темпи її формування, ступінь вираженості та можливість подолання [15].

Адиктивна поведінка або будь-який інший вид девіантної поведінки може бути опосередкованою відхиленнями функціонування будь-якого з рівнів індивідуальності. Під індивідуальністю в сучасній психології розуміється неповторність, унікальність поєднання різних властивостей і якостей людини, які відображаються в її поведінкових стереотипах. За набором окремих якостей і властивостей люди можуть бути принципово схожі, однак за поєднанням цих якостей також кардинально відрізнятися [18, с. 76].

Схильність до залежної поведінки може визначатися типологічними особливостями нервової системи. А. Томас і С. Чесс установили, що основні властивості темпераменту проявляються вже у новонароджених дітей і визначають у подальшому індивідуальний стиль поведінки особистості. Автори окреслили дев'ять основних параметрів темпераменту, серед яких пристосовність (до нових ситуацій), якість настрою, чутливість, контактність. Деякі з вроджених властивостей, за інших несприятливих умов, сприяють формуванню адиктивної поведінки. Нерідко девіантні форми поведінки опосередковуються силою і виразністю темпераментальних властивостей. Деякі з них базуються на емоційній лабільності (несстійкості), інші – на гіперактивності тощо. На рівні темпераменту на норму вказує збалансованість психофізіологічних процесів [18].

Важливим індивідуальним чинником, що впливає на поведінку особистості, може виступати низька стресостійкість. Передбачається, що адиктивна поведінка виникає у разі порушення копінг-функції – механізмів подолання стресу [15].

Усі стратегії подолання стресу (копінг-стратегії), які формуються у людини у процесі життя, Р. Лазарус розділяє на три групи: стратегії вирішення проблем; пошук соціальної підтримки; уникнення.

Вибір третьої стратегії часто призводить до розвитку адикції [10].

Біологічні чинники: спадкова схильність до деяких форм адиктивної поведінки (наприклад, до алкоголізму); ступінь початкової толерантності до певних речовин тощо [18, с. 62].

На сучасному рівні знань можливості успадкування та генетичної схильності до зловживання психоактивними речовинами досить добре вивчені. Дослідження цього питання проводяться переважно трьома методами: генеологічними, близнюковими та дослідженнями прийомних дітей.

Сучасні дослідження нейрофізіологічних механізмів схильності до формування залежності від психоактивних речовин зосереджені, переважно, на вивченні активності різних ділянок мозку. Основним інструментом цих досліджень є вивчення біоелектричної активності мозку [15, с. 33].

Якщо говорити про чинники залежної поведінки, то варто наголосити, що в її основі лежать природні потреби людини. Схильність до залежності загалом є універсальною особливістю людини, в тому числі й у період студентства. Однак, за певних умов, деякі нейтральні об'єкти перетворюються у життєво важливі для особистості, а потреба в них посилюється до неконтрольованої [15].

Необхідно підкреслити, що адиктивна поведінка – наслідок впливу не якогось одного, а одночасно декількох чинників. Поєднання таких чинників індивідуальне для різних людей [18, с. 62].

Висновки та перспективи досліджень. У результаті теоретичного вивчення проблеми детермінант виникнення адиктивної поведінки, ми з'ясували, що адиктивна поведінка проявляється у прагненні людини відійти від реальності, змінюючи свій психічний стан. Для цього людина може вживати різні речовини або фіксувати свою увагу на певних видах діяльності, маючи на меті досягнення інтенсивних емоцій. Тобто, замість гармонійної взаємодії з усіма аспектами реальності людина фіксує увагу на

певній сфері, яка часто може нести руйнівний вплив на особистість.

Було встановлено, що виникнення адиктивної поведінки у студентів може бути пов'язане із соціальними, біологічними чинниками, з індивідуальними особливостями людини. Поєднуючись, ці чинники можуть призводити до виникнення залежностей.

Проте залишається відкритим питання про найпоширеніші чинники, що призводять до залежностей. Попри те, що робилися спроби з'ясувати вплив різноманітних чинників на виникнення адиктивної поведінки у період студентства, єдиного підходу до проблеми не існує. Подальші перспективи роботи над цією проблемою можуть полягати у дослідженні чинників, які спричиняють виникнення адиктивної поведінки, зокрема взаємозв'язку індивідуально-типологічних особливостей людини з формуванням різного роду адикцій.

Список використаних джерел

1. Акажанова А. Т. Девиантология : учеб. пособие / А. Т. Акажанова. – Алматы : Нур-пресс, 2008. – 114 с.
2. Виничук Н. В. Психология аномального поведения / Н. В. Виничук. – Владивосток : ТИДОТ ДВГУ, 2004. – 198 с.
3. Гамезо М. В. Возрастная и педагогическая психология / М. В. Гамезо, Е. А. Петрова, Л. М. Орлова. – М. : Педагогическое общество России, 2003. – 512 с.
4. Гоголева А. В. Аддиктивное поведение и его профилактика / А. В. Гоголева. – Москва : МПСИ ; Воронеж : МОДЭК, 2003. – 240 с.
5. Змановская Е. В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения) / Е. В. Змановская. – М. : Академия, 2004. – 288 с.
6. Комлев Ю. Ю. Интегративная криминология: девиантологический очерк : учеб. пособие / Ю. Ю. Комлев. – Казань : КЮИ МВД России, 2016. – 245 с.
7. Короленко Ц. П. Психодинамические механизмы аддикций в постсовременной культуре : [монография] / Ц. П. Короленко, Н. В. Дмитриева, Т. А. Шпикс. – Саарбрукен : LAP, 2011. – 188 с.
8. Короленко Ц. П. Психосоциальная аддиктология / Ц. П. Короленко, Н. В. Дмитриева. – Новосибирск : Олсиб, 2001. – 251 с.

9. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / А. І. Кузьмінський. – К. : Знання, 2005. – 486 с.
10. Лисецкий К. С. Психологические основы предупреждения наркотической зависимости личности / К. С. Лисецкий. – Самара : Изд-во «Универс групп», 2007. – 308 с.
11. Личко А. Е. Подростковая наркология: руководство / А. Е. Личко, В. С. Битенский. – Л. : Медицина, 1991. – 304 с.
12. Макушина О. П. Психология зависимости : учеб. пособие / О. П. Макушина. – Воронеж : ИПЦ ВГУ, 2007. – 78 с.
13. Малкина-Пых И. Г. Виктимология: психология поведения жертвы / И. Г. Малкина-Пых. – М. : Эксмо, 2010. – 864 с.
14. Подоляк Л. Г. Психология вищої школи : навч. посіб. для магістрантів і аспірантів / Л. Г. Подоляк, В. І. Юрченко. – К. : ТОВ «Філ-студія», 2006. – 320 с.
15. Профилактика аддиктивного поведения : учеб. пособие / [В. Г. Белов, Г. Григорьев, В. А. Кулганов, Ю. А. Парфенов]. – СПб. : Православная инициатива, 2013. – 260 с.
16. Рождественская Н. В. Креативность: пути развития и тренинги / Н. В. Рождественская. – СПб. : Речь, 2006. – 320 с.
17. Сенкевич Л. В. Трансформация защитных механизмов личности в процессе развития алкогольной зависимости на разных возрастных этапах / Л. В. Сенкевич, М. В. Сагалов, А. Е. Метелица // Системная психология и социология. – 2016. – № 4 (20). – С. 39–49.
18. Симатова О. Б. Психология зависимости / О. Б. Симатова. – Чита : ЗабГГПУ, 2006. – 300 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Akazhanova A. T. Deviantologija : ucheb. posobie / A. T. Akazhanova. – Almaty : Nur-press, 2008. – 114 s.
2. Vinichuk N. V. Psihologija anomal'nogo povedenija / N. V. Vinichuk. – Vladivostok : TIDOT DVGU, 2004. – 198 s.
3. Gamezo M. V. Vozrastnaja i pedagogicheskaja psihologija / M. V. Gamezo, E. A. Petrova, L. M. Orlova. – M. : Pedagogicheskoe obshhestvo Rossii, 2003. – 512 s.
4. Gogoleva A. V. Addiktivnoe povedenie i ego profilaktika / A. V. Gogoleva. – Moskva : MPSI ; Voronezh : MODJeK, 2003. – 240 s.
5. Zmanovskaja E. V. Deviantologija: (Psihologija otklonjajushhegosja povedenija) / E. V. Zmanovskaja. – M. : Akademija, 2004. – 288 s.

6. Komlev Ju. Ju. Integrativnaja kriminologija: deviantologičeskij ocherk : ucheb. posobie / Ju. Ju. Komlev. – Kazan' : KJuI MVD Rossii, 2016. – 245 s.
7. Korolenko C. P. Psihodinamicheskie mehanizmy addikcij v postsovremennoj kul'ture : [monografija] / C. P. Korolenko, N. V. Dmitrieva, T. A. Shpiks. – Saarbruken : LAP, 2011. – 188 s.
8. Korolenko C. P. Psihosocial'naja addiktologija / C. P. Korolenko, N. V. Dmitrieva. – Novosibirsk : Olsib, 2001. – 251 s.
9. Kuz'mins'kij A. I. Pedagogika vishhoji shkoli : navch. posib. / A. I. Kuz'mins'kij. – K. : Znannja, 2005. – 486 c.
10. Liseckij K. S. Psihologičeskie osnovy preduprezhdenija narkotičeskij zavisimosti lichnosti / K. S. Liseckij. – Samara : Izd-vo «Univers grupp», 2007. – 308 s.
11. Lichko A. E. Podrostkovaja narkologija: rukovodstvo / A. E. Lichko, V. S. Bitenskiy. – L. : Medicina, 1991. – 304 s.
12. Makushina O. P. Psihologija zavisimosti : ucheb. posobie / O. P. Makushina. – Voronezh : IPC VGU, 2007. – 78 s.
13. Malkina-Pyh I. G. Viktimologija: psihologija povedenija zhertvy / I. G. Malkina-Pyh. – M. : Jeksmo, 2010. – 864 s.
14. Podoljak L. G. Psihologija vishhoi shkoli : navch. posib. dlja magistrantiv i aspirantiv / L. G. Podoljak, V. I. Jurčenko. – K. : TOV «Fil-studija», 2006. – 320 s.
15. Profilaktika addiktivnogo povedenija : ucheb. posobie / [V. G. Belov, G. Grigor'ev, V. A. Kulganov, Ju. A. Parfenov]. – SPb. : Pravoslavnaja iniciativa, 2013. – 260 s.
16. Rozhdestvenskaja N. V. Kreativnost': puti razvitija i treningi / N. V. Rozhdestvenskaja. – SPb. : Rech', 2006. – 320 s.
17. Senkevich L. V. Transformacija zashhitnyh mehanizmov lichnosti v processe razvitija alkogol'noj zavisimosti na raznyh vozrastnyh jetapah / L. V. Senkevich, M. V. Sagalov, A. E. Metelica // Sistemnaja psihologija i sociologija. – 2016. – № 4 (20). – S. 39–49.
18. Simatova O. B. Psihologija zavisimosti / O. B. Simatova. – Chi-ta : ZabGGPU, 2006. – 300 s.

Received March 7, 2018

Revised March 29, 2018

Accepted April 24, 2018